

KAROL ROSENBAUM

OBRODENECKÝ CHARAKTER LITERÁRNYCH PRÁC
MLADÉHO PAVLA JOZEFA ŠAFÁRIKA

Vznik a rozvoj literárneho a vedeckého diela Pavla Jozefa Šafárika spadá do obdobia, ktoré nazýva i naša marxistická historiografia národným obrozením, konkrétne nám ide o roky po porážke Napoleona, v ktorých je Šafárik vo svojich koncepciách nový, veľmi tvorivý, bedlivo pozorujúci spoločenský vývin českého a slovenského národa a rast ich vzdelanosti.

Úvodom zdôrazňujeme, že mladý i starší Šafárik zasahuje svojím spôsobom do vývinu oboch národných kultúr, pričom jeho vzťah k českej a vzťah k slovenskej kultúre má svoju špecifickú podobu, svoj vývin a vnútorné preskupenia a napätie. Šafárika vo vernej a skutočnej podobe plnšie poznáme, ak budeme mať pri všetkej vnútornej diferencovanosti jeho vystúpení vždy pred sebou celé dielo, v ktorom sú odrazené mnohé úsilia obrodeneckého obdobia. Šafárik vpadá do obrodeneckého vývinu kultúr oboch národov a súčasne zaujíma v ňom veľmi aktívne miesto priekopníka v plnení hlavných úloh svojej doby.

A tu sme pri kľúčovom probléme, keď si kladíme otázku, aké úlohy prevzal na seba Šafárik, ako a čo z nich splnil, čo charakterizuje jeho prínos do nášho (t. j. českého a slovenského) národného obrodzenia, najmä do našej obrodeneckej literatúry. V novom osvetlení „obrozená literatúra se nám jeví jako soubor ideologických jevů, které jsou příznačné pro období rozkladu feudalismu a které souvisí s formováním novodobého (buržoasního) národa“.¹ Platí to rovnako pre českú ako pre slovenskú literatúru, i keď slovenská literatúra s ohľadom na celkový spoločensko-ekonomický stav slovenského obyvateľstva nemala takú vnútornú koncentrovanosť ako literatúra česká. Kým česká literatúra mala už vyriešenú otázku spisovného jazyka, kým sa jej už dostávala zo strany rozličných vrstiev národa príslušná podpora, slovenská literatúra sa usilovala riešiť problém spisovného jazyka, aby získala skutočné spojenie s národom. Domnievame sa, že odlišnosť v postavení slovenskej a českej literatúry nebola taká veľká, aby sa ideologicky rozchádzali a prestali mať väčšinu spoločných znakov. Na druhej strane nám len pomôže osvetliť plne obrodenecký charakter Šafárikovho diela, ak budeme prihliadať, ako sa Šafárik stavал k základným otázkam jednej alebo druhej literatúry, aké úlohy si stavал pred seba a pred obidve literatúry, raz v ich úzkej a pevnej jednote, druhý raz v ich stúpajúcej diferenciácii alebo priamo izolovanom postavení. Šafárik reagoval na formovanie sa buržoázných národov. Jeho vzťah k slovenskému hnutiu je daný tým, že chcel vytrvať pri duchovnej a kultúrnej jednote s českým národným hnutím, pričom plne práve on z prívržencov tejto jednoty začal rešpektovať osobitosť slovenskej reči, osobitosť

¹ Felix Vodička, *Cesty a cíle obrozené literatury*. Praha 1958, 17.

slovenskej literatúry. Táto Šafárikova protirečivosť je odrazom protirečivého vývinu na Slovensku, reagovaním na daný stav.

V našom príspevku nám pôjde o výklad základných znakov obrodeneckého diela mladého Pavla Jozefa Šafárika, t. j. v období jeho štúdií v Kežmarku a v Jene a pôsobenia v Bratislave až po odchod do Nového Sadu. Tieto znaky možno vyložiť len v súvislosti s celkovou situáciou, v akej sa nachádzali ekonomicko-spoločenské základy celého obrodeneckého vývinu u nás. Šafárik reagoval na zmeny v týchto základoch a sám k týmto zmenám prispieval. Táto zainteresovanosť na živote mala rozličné formy a rozličnú intenzitu, a to aj podľa druhu duchovnej, umeleckej činnosti. Treba prihliadať aj na to, že sa Šafárikov obrodenecký charakter sám vyvíjal, že nejde o statické hodnoty. Budeme si všímať Šafárikov vzťah k spoločnosti, ku kultúre, k funkcií jeho literárneho a vedeckého diela.

Šafárik vstúpil do našej národnej kultúry vo veľmi mladom veku básnickou zbierkou *Tatranská Múza s lyrou slovanskou* (1814). Táto zbierka má veľký význam, ak prihliadneme nie tak k situácii vo vtedajšej českej poézii ako skôr k situácii v slovenskej poézii, v ktorej vládla rokoková umelosť, prílišná štylizovanosť podľa cudzích foriem, odtrhnutosť od života človeka, ako aj od vedúcich myšlienok epochy, od národného hnutia. V českej kultúre začala pôsobiť úspešne Jungmannova generácia, ktorá na Slovensku nemala v rokoch 1805—1815 ešte svojich vyspelejších partnerov. Len neskoršie aj zo Slovenska vyšli podnety pre českú kultúru. Ani Šafárik nevyjadril ešte vo svojej poézii naplno iba vedúce myšlienky obrodovania. Hľadať iba tieto myšlienky bolo by zužujúcim pristupovaním k problému vývinu literatúry. Literatúru a teda aj Šafárikovo básnické dielo musíme sledovať v celej šírke jeho životného pôsobenia. Musíme ho zhodnotiť „i v tých jejich funkciách, ktoré nesměřují svými důsledky k společenským změnám, které však jsou schopny — umělecky často velmi působivě — osvětlit postavení člověka v dané společenské situaci, po případě pochopit soubor ideologických představ, jež formují jeho společenské vědomí a jež dávají specifický charakter i jeho lidským vlastnostem a vztahům, jeho radosti i bolesti“.² Zo Šafárikovej poézie sa predovšetkým dozvedáme prostredníctvom zachytenia osobného (t. j. básnikovho) postoja k životu o problémoch a atmosfére, ktoré obklopovali vtedajšieho človeka. Pravda, ide predovšetkým o vzdelanca, pretože k zachyteniu postavenia ľudu poézie nedozrela, no o tomto postavení hovorila ľudová slovesnosť, ku ktorej si Šafárik už vo svojej prvej zbierke vytvára vzťah s bedlivou vnímavosťou.

Na prvé miesto vysúva Šafárik otázku vzťahu poézie k spoločnosti. Používa pre svoju poéziu ustálený a konvenčný názov *Múza*. Verejne demonštruje národný ráz svojej poézie:

Slovanka jsi, netaj toho,
k strunám harfy slovenské
snaž se čisté, ač ne mnoho,
střídat zvuky panenské.

Podobne aj na iných miestach hovorí o vzťahu k čitateľovi (Češka budiž k Čechovi) a proti nedôvere a odmietaniu očakáva kladné prijatie (Najdeš, najdeš srdce stkvelé). Uvedomovanie si ceny vlastnej poézie ako spoločenského činiteľa,

² L. c., 11.

jej misie, priamej adresnosti patrí k charakteru obrodeneckej tvorby. V úvahách o cene a zmysle svojej poézie pokračuje v básni *Zdaní Slavomilovo*. Idylický rámec tatranskej prírody („... dle převysokých skal Tater okolí malé“), tradičný sen a zjavenie sa božstva, rozhovor s ním má novú „náplň“. Mladý básnik cítiac v sebe a vo svojom okolí rozpor v otázke výberu dráhy umeleckej a vedeckej (filozofickej) rieši si ho v prospech umenia, v prospech poézie. Apollov (básnik ho nazýva „zprávce nejvyšší Umění“) odkaz znie:

Nad jiná umění ty jen umění svobodné pěkné
miluj: i jistě u něho balšamu života najdeš,
u něho obdivení, i koruny u něho slávy.
Se mnou pojď vyvolený!

Takáto formulácia, i keď používa termíny pre umenie staršieho razenia (balšam života), obsahuje odlišnejšiu koncepciu umenia i postavenia básnika, ktorému umenie má byť nielen hrou, rozkošou, ale uspokojením duše. Za túto *vážnosť* umenia horlí aj text Apollov, ktorý hovorí o večnej existencii básnického umenia a spojuje ho s trvaním ľudských citov. Šafárik doslova hovorí: „pokavád po žalostných se radostné v člověku zjeví city“. Termín *city* dostáva sa takto do Šafárikovej estetiky ako nový dôležitý činiteľ. A tým prekračuje Šafárik literatúru, ktorá žila zo šablón, z rokokovej konvenčnosti. Oblasť poznania citov a ich zobrazenie je vecou poézie, pretože „studeným mudrlantom“ (výraz pre filozofiu racionalizmu, odtrhnutú od života) odmietajú všetko, čo ich duchom nechce chuť, pretože „přes hrubé jím to smysly sahá“. V mladom Šafárikovi sa rodí nová koncepcia literatúry v koncepcii poézie, a to literatúry, ktorá by bola obrazom človeka, vyjadrovateľkou jeho vnútorného života. Takou literatúrou v úplnosti nemohla byť ešte Šafárikova poézia v zbierke *Tatranská Múza s lyrou slovanskou*. Obsahuje však zdroj tejto poézie, reprezentovanej o niekoľko rokov predovšetkým Kollárovou knihou veršov *Básně* (1821). Obrat k citovému životu súčasného človeka, ktorý Šafárik vyslovil skôr ako požiadavku, je jednou z vlastností rodiacej sa obrodeneckej literatúry. Šafárik, tiesnený školskou výučbou cirkevnej a laickej morálky, riešil si protirečenia v rámci svojej výchovy k cnostiam, k múdrosti a blaženosti. Na mnohých miestach obmedzenie tejto výchovy Šafárik prekonáva, na mnohých mu podlieha.

Slovenská poézia písaná na začiatku devätnásteho storočia sa len veľmi nemeslo pokúšala vyjadriť vzťah k rodnému kraju, k Slovensku, k jeho krásam, k vedúcim myšlienkam prebúdajúceho sa novodobého slovanského, československého a slovenského patriotizmu, k ľudovej kultúre, k minulosti národa. V Šafárikovej poézii sa tieto vlastnosti prejavujú už otvorene, i keď nie sú vždy dominujúce, pretože stále ešte prevládal naučený, onen „ctnostný“ pohľad na svet. Od tohto naučeného pohľadu sa Šafárik usiloval odtrhnúť a vytvoriť si svoj vlastný postoj. Príležitosť mu dala jánošíkovská tematika. Šafárik neváha v jánošíkovskej chrabrosti:

„Slaviti slovutnost národu svého,
udatnost výstřelků semene ctného,...

Podobne Jánošíka osmeľuje sa básnik, premáhajúci „svet ctností“, predstaviť ako slovanského hrdinu:

Mužnosť nad mužnosťí, zmužilých hlav;
udatný hrdino: Slovanů slávo;
výborný zástupce svobodníků:
tebe mním, tebe, ó Jánošíku!

Aj družinu rozhodol sa zobraziť ako „slovanských“ junákov (aj do titulu básne dáva názov „slovanský“), ktorí slúžili „národu svému, svižnému, hbitému, ctnému“. Báseň *Slavení slovanských pacholků* i napriek svojmu moralizátorskému záveru je dôkazom, že Šafárik pochopil základný zmysel jánošíkovskej tradície³ a pokúsil sa ju sčasti využiť pre svoj obrodenecký program na najdôležitejších miestach, čím vytvoril príklad pre ostatných básnikov.

Šafárik rozvíja baladu ako básnický druh a vnáša do nej nielen nový obsah, ale mení aj formu, a to využívaním výrazových prostriedkov ľudovej piesne (najmä báseň *Jahody*)⁴. Sú to básne, vytvorené v čase Šafárikovho jenského štúdia, počas ktorého v básnikovi dozreli mnohé teoretické závery, ktoré sa rozhodol realizovať. Je to predovšetkým jeho vzťah k ľudovej slovesnosti a k otázkam prítomnosti našej literatúry, dejín a vývinu jazyka a písomníctva slovanských národov. Aj v nich sa prejavil Šafárik ako obrodenecký mysliteľ a vedec, vychádzajúci z konkrétneho materiálu a z konkrétnej kultúrnej a spoločenskej potreby.

Sám Šafárik si už počas jenských štúdií uvedomoval do akého obdobia vstúpil. V článku *Promluvení k Slovákům*, publikovaného v 1. č. Prvotín pěkných umění 1817 charakterizuje toto obdobie: „Když se s odtokem osmnáctého a přitokem devatenáctého století celý, jak daleko sahá, slovanský svět z duchovní mdloby, an tomu svrchovaný čas, pozdvihovati počíná, a všechny, od mohutného Ruska až do oslablého Slováka, jedna plápolavá jiskra...“ Myšlienkovy a termínmi je tento Šafárikov prejav obrodenecký. Je taký najmä vytvorením reťaze slovanských národov (od mohutného Ruska až po oslablého Slováka), charakterizovaním národného hnutia (precitnutie z „duchovnej mdloby“) a vyhlásením, že sa tento jednotný pohyb deje vo „svrchovaný čas“. Šafárik kládol veľký dôraz na poznanie jazyka svojho národa a „slovanského jazyka“, t. j. jazykov ostatných slovanských národov. To zdôrazňuje aj pri zdôvodňovaní svojho návrhu na zbieranie a vydávanie ľudovej slovesnosti, najmä ľudových piesní. Šafárik prvý odporúča štúdium ľudovej slovesnosti aj z tých dôvodov, že slovanský jazykovedec, ktorý skúma „povahy a vlastnosti každého nářečí“, siahne po ľudových piesňach, pretože „v nich samých řeč lidu, již v žádných knihách nenalezne, panuje a tkví“. Na tomto mieste svojho *Promluvení k Slovákům* po prvý raz Šafárik formuluje myšlienku, ktorá sa neskoršie stala v iných podmienkach spoločenského vývinu východiskom pre zavedenie „řeči lidu“ ako spisovného jazyka vo vystúpení Ľudovíta Štúra a jeho stúpencov. Šafárik priamo argumentuje slovenským príkladom: „...tak u Slováků vlastnímu jejich dialektu odnikud jinud, leč z národních písní, se nenaučíš“. Ba dokonca konštatuje, že v „písemných památkach nikoli jazyk lidu, nýbrž jazyk učených... u Slováků český“ sa používa a „...žádné literatury není...“. Zbieranie a vydávanie ľudových piesní má podľa Šafárika ešte jeden cieľ, a to „světu ukázati, že drsnatá řeč učených skladatelů není řeč prostého národu“. Vyslovuje pritom hneď presvedčenie, že „dialekt náš“ v českých, moravských a slovenských piesňach „se také slyšeti

³ Andrej Melicherčík, *Jánošíkovská tradícia na Slovensku*. Bratislava 1952, 117.

⁴ Pozri štúdiu Cyrila Krausa *Šafárikova balada*, Litteraria IV, 1961,

dá...". O „spevavosti Slováků“ netreba pochybovať. Týmto prejavom Šafárik formuloval to, čo sa začalo vytvárať vo vzťahu k ľudovej slovesnosti, ako jednej zo základných častí národnej kultúry.

Šafárik nezdôrazňoval pri ľudových piesňach iba jazyk. Ľudové piesne si vážil aj pre ich estetickú hodnotu, i keď svoj názor vyslovuje veľmi opatrne, pretože hranica medzi umelou poéziou a ľudovou slovesnosťou sa pociťovala veľmi vyhranene. Rozhodne aj v tomto smere je o krok vpred na rozdiel od názoru z r. 1814 (v úvode k uverejneniu dvoch ľudových piesní — ukrajinskej a srbskej — taktiež v Prvotinách pěkných umění, č. 16), ktorý vyhlasuje za (najvynikajúcejšiu stránku ľudových piesní „prostotu a nevinnost“, a teda „se básnění vznešeného aneb uměleckého v nich hledati nemůže“. Naproti tomu Šafárik uznáva v nich aj „přirozenú prostotu a milostnost“ a hovorí o nedostatku umeleckého tvorenia, ale pripomína, že sa za ľudové piesne nehanbili ani Herder a Goethe a vyhlasuje, že „každého, kdož je s neporušeným srdcem čítá, zaujati musí“. Aj tu Šafárik naznačuje neskorší vývin vzťahu k ľudovej slovesnosti, ako prebiehal u príslušníkov štúrovskej generácie. V závere svojej stati hovorí o členení slovenských ľudových piesní podľa prevládajúcich nárečí (slovensko-slovenské, hornácke, slovensko-poľské), ktoré zodpovedá skutočnému stavu, ako to neskorší vývin jazykovedy potvrdil. Západoslovenské nárečie nazval slovensko-slovenským iba preto, lebo ho považoval s ohľadom na to, že sa stalo podkladom spisovného jazyka bernolákovských vzdelancov, za skutočného predstaviteľa slovenčiny. Po rokoch v *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur* nazval toto nárečie správnejšie moravsko-slovenským. Pôvodný názov z *Promluvení* je dôkazom, ako si Šafárik pozorne všimal súčasné otázky svojej doby.

Ďalším dokladom Šafárikovej obrodeneckej orientácie je pomer k jazyku. Už Palkovič⁵ v recenzii Šafárikovej básnickej zbierky konštatoval, že básnikova reč je „... poetická, malování nádherná, důstojná, utěšená atd.“, a dodáva, že básnik „... příliš jest milovný nových, od některých teď žijících spisovatelů českých nevelmi dobře udělaných slov a mluvení („Ztraceného ráje“ v tomto ohľadu skoro příliš užil — když se raději od Velešlavínů, kralických vydavatelů Biblí, Komenských atd. slovensky učí! —) i sám se, jak se zdá, o zformování některých pokusil, ale ne vždy zdařile...“. Palkovičovo konštatovanie je správne. Šafárik sa skutočne odklonil od básnického jazyka Palkoviča a Tablica, a to zrejme pod vplyvom jazyka Jungmannových prekladov, ktoré, ako to konštatoval Vodička⁶, je začiatkom novej éry vo vývine českej básnickej reči. No isté obcerštenie prináša Šafárik aj uvádzaním slovákizmov, čo bolo u „biblického“ Palkoviča a Tablica temer vylúčené. A v otázke jazyka je Šafárik predchodcom Jána Kollára. Rozbíjal meravosť básnického jazyka rokokovej poézie, čo nebolo možné bez novej ideovej a umeleckej orientácie. Jazyku venoval Šafárik veľkú pozornosť, a to najmä v otázke pomeru slovenčiny k iným slovanským jazykom vôbec a pomeru slovenčiny a češtiny zvlášť. Táto otázka má po stránke teoretickej svoj vývin. Kým vo svojej básnickej zbierke iba zriedkavo približuje niektoré české slová slovenskému čitateľovi, v básňach odtlačených neskoršie objasňuje výlučne slovenské slová pre českého čitateľa a jednotlivé slová vidí na pozadí slovanských jazykov. V básňach, uverejnených v Prvotinách pre „slovácke“ (termín, ktorý Šafárik neskoršie rezolútne odmietol) slová napr. raz,

⁵ Týždenník IV, 1815, č. 40—41, 231—240, 254—255.

⁶ Felix Vodička, *Počátky krásné prózy novočeské*. Praha 1948, 15—60.

panička, rumený, varuje, vatra, topí sa (v zmysle rozpúšťa sa) atď., vyhľadal v poznámke českej ekvivalenty. Okrem toho pokúsil sa o to, aby pre slovenské slová našiel príklady aj v iných slovanských jazykoch. Pri básni *Žarko a Hanka*, uverejnenej v Prvotinách r. 1816, je pomerne najviac slovakizmov a sám Šafárik uvádza 25 textových vysvetliviek. Nejde nám len o ich prekvapujúce množstvo, ale o Šafárikovo zdôvodnenie poznámok a prístup k nim. V úvodnej poznámke hovorí: „Skladateľ přítomné básně, jakkoliv všeho výkladu při vlastních pracech nenávisníkem jest, viděl se z příčin, jejichž vyložení sem nepřináleží, přinucena býti, některá — Slovákům známa — dobrá slova jinými vysvětliti, a za svědky přesvědčení svého slovanských svých povolati bratři“. Pri jednotlivých slovenských slovách usiluje sa skutočne doložiť nielen český tvar alebo slovo v češtine, ale aj v staroslovenčine, poľštine, srbštine a ruštine. Napríklad pri slove „lúbila“ uvádza túto poznámku: „lúbiti, milovati, lubost, láska etc. Tak se slova ta píší a užívají i v jiných nářečích, jakož v staroslovanském, srbském, ruském, polském etc.“. Pri slove „zatvářely“ vysvetľuje: „od kořene: zatvořím, t. j. zavru. Staroslovansky: zatvoriju — jako u nás Slováků. Odsud: pitvor, česky předsíní, staroslovansky lépe: pritvor“. V týchto poznámkach Šafárik demonštruje skutočne svoje „presvedčenie“, svoje slovanské uvedomenie a súčasne sú v nich základné črty celej budúcej jazykovej koncepcie, ktorú Šafárik v otázke spisovného jazyka zastával. Uvedené poznámky dokazujú Šafárikovu orientáciu v zložitých vzťahoch medzi jednotlivými slovanskými jazykmi a štúdiom tejto problematiky už počas pobytu v Jene. Ono „presvedčenie“, ktoré Šafárik v úvodnej poznámke spomína, je rodiaci sa náhľad o jazykovej jednote slovanských národov, o „slovanskom jazyku“, členenom na nárečia. Množstvo slovakizmov v citovanej básni a neosvetlené príčiny vysvetliviek možno si vysvetliť tým, že Šafárik už v tomto čase začal prakticky uskutočňovať svoje názory na jazykové reformy češtiny, aby tak čelil širšiemu uplatneniu bernoláčtiny a zachraňoval pozíciu češtiny, ktorú oslabovali „biblickí“ konzervatívci. Šafárik videl v jazyku veľmi dôležitého činiteľa spoločenského a kultúrneho. Nebol preň len objektom skúmania, ale mal k nemu i citový vzťah, pretože cez jazyk premietal aj mnohé problémy svojej vlasti. Takýto obsažný vzťah k jazyku vyplýval zo Šafárikovej obrodeneckej orientácie.

O tom, ako Šafárik počas jenských štúdií ideove vyzrel, svedčia aj listy adresované priateľom. V liste zo dňa 22. 4. 1817 Františkovi Palackému, ktorého považoval za uvedomelého vlastenca a uvedomelejšieho od seba píše: „Stůjte, stůjte! Ještě není prohráno. Živ jest Bůh, živo nebe, které dříve nebo později snažení svých věrných prospěchem korunuje. A byt' to všecko jen sen, sen idea byla, což je o to? Zemřeme-li my, jako otcové naši, ničeho nedovedše, zemřeme pro idey; a člověk člověkem jest, že pro idey zemřiti může.“⁷ A na iných miestach: „Potomstvo bude žehnati předky, kteří slávu praotců vzkřísiti mnice životů svých vynasadili, ... Než zbytečná jest bázeň naše: procitlí národové Slovanů, jak dalece sahají; s novým pokolením nová všudy vykvétá síla; vše, co mrtvo bylo se hne. Dřímota prchla: život, život následovati musí; jaký ale, kdo to uhadnouti může?“ Takéto pocity súvisia s atmosférou jungmannovského pokolenia, ktorá našla aj v Šafárikovi priaznivú ozvenu. Otázku o ďalšom živote možno vykladať len v spojitosti s úlohami, ktoré sa pre vzdelancov vytvárali

⁷ Františka Palackého *Korrespondence a zápisky*. K tisku pripravil dr. V. J. Nováček. II. Praha 1902, 13.

z komplexu úloh slovenského národného obrodzenia. V liste z 27. februára 1818 píše Šafárik Jungmannovi odhodlane: „Budme, seč býti můžeme, cele; pokusme se, ukažme cestu potomkům, svobodně jím nechajíce volení. Jáť cítím často do sebe sílu náramnou: — ale jedno pohledění na obraz Čechie a Slavie naší oblomuje mysl mou, a k truchlivému ji chropotu přivádí. Pokyňte, a duch můj se rozplamení k činům ne mládeneckým, ale dospěle mužským.“ Vůla po premene nevyhovujúcej skutočnosti v novú skutočnosť, vůla po odhodlanom vystúpení za spoločnú vec patrí k znakom obrodeneckej generácie tak českých, ako aj slovenských buditeľov.

Príležitostí pre takéto vystúpenie bolo niekoľko. Šafárik spolu s Palackým a Jungmannom sa dívali na stav vtedajšej literatúry veľmi kriticky. Centrom ich kritiky bola neuspokojivá situácia v otázke prozódie. Básnici sa pridržali Dobrovského prozodických pravidiel veľmi schematicky, čím sa zastavil aj vývin verša, teórie verša a samého básnického jazyka. Šafárik ešte z Jeny v citovanom už liste z 22. 4. 1817 píše Palackému: „Nechť se třebas světy světa puknou, ja na to jsem, že naše nynější veršování jediné Neruda nebásnířského ducha jest.“ Bola to fakticky všeobecná príprava a čas k nástupu proti prevládajúcemu spôsobu vtedajšieho básnenia. Je známe, že Šafárik už počas štúdií v Jene zaoberal sa reformou prozódie v českej poézii. Palackého ubezpečuje, že urobí čo bude môcť a sľubuje: „Půjdu já v této důležitosti k Herrmannovi do Lipska, anť prvním v metrice na světě jest.“ Šafárik skutočne tak urobil, hoci Herrmann „nepovedomý jazyka našeho snad sobě předce něco vysvětliti dá a rady udělí“. No profesor Herrmann nebol rozhodujúcou osobnosťou. Za celou prozodickou reformou stál Jungmann a jeho priatelia. S ním sa Šafárik pri návrate z Jeny stretol a po dohovore pustil sa do uskutočnenia plánu, ktorý v listoch predtým sľuboval splniť. V Bratislave našiel Šafárik Palackého, ktorý prejavoval voči stavu vtedajšej poézie podobnú nespokojnosť ako Šafárik. Osobne sa veľmi úzko zbližili rozhovormi o stave národného hnutia a medziiným aj o situácii súčasnej poézie. Z týchto spoločných úsilií po kritickom vystúpení vzišiel teoretický spis *Počátkové českého básnictví obzvláště prosodie* vydaný anonymne v Bratislave r. 1818. Autori, Palacký a Šafárik (Ján Benedikt je autorom predhovoru podpísaného pseudonymom Jan Blahoslav), venovali ho „Mladým básníkům, Čechům, Moravanům, Slovákům, hodným Múzy schovancům, budouci vlasti, národa, jazyka ozdobe, svým krajanům a bratřím“. Toto venovanie prezráda na koho sa *Počátkami* (t. j. základmi) obracajú, totiž, že počítali na prvom mieste so svojou vlastnou generáciou. V ich vedomí vystupovala tvorba českých a slovenských spisovateľov, píšúcich v češtine ako jedna spoločná literatúra. Autori zvolili pre vyslovenie svojich názorov formu listov, ako to bolo bežné v období osvietenstva a klasicizmu (i v antickej literatúre) a svojho neznámeho čitateľa oslovovali Blahoslavom. Šafárik je autorom tretieho, štvrtého a šiesteho listu.

Na *Počátky* sa dívala literárna veda ako na spis výlučne súvisiaci len s prozodickými otázkami⁸ a nevníkala si iných otázok, najmä skutočností, akú ideovú misiu mali *Počátky spíňal*. Vo veci spoločenských koreňov vystúpenia Palackého a Šafárika pokúsil sa o výklad Mukařovský⁹, ktorý dával *Počátky* do súvislosti s postavením mladej českej buržoázie. Podľa Mukařovského sa táto buržoázia potrebovala v období svojej počiatkovej konsolidácie kultúrne odlišiť nielen od

⁸ Taká je i práca K. Horálka *Počátky novočeského verše*. Praha 1956.

⁹ Česká literatura II, 1954, 18.

veľkostatkárskej šľachty, ale aj od vidieckeho pracujúceho ľudu, ktorého ináč využívala ako spojenca. Jedným z prostriedkov, ako sa odlíšiť pomocou kultúry od ľudu, videla česká buržoázia vo vytvorení exkluzívnej poézie pomocou časomieri. Pripúšťame tento diferenciačný moment, ale dodávame, že k spoločnému vystúpeniu Šafárika a Palackého viedla predovšetkým snaha po skvalitnení literárnej tvorby natoľko, aby sa mohla vyrovnáť literatúre iných, súčasných národov. Autori položili mimoriadny dôraz na vážnosť umeleckého slova, na väčší význam „slova Homerova“ než „rodiny Graikovej“, t. j. na historicky väčšiu cenu literatúry ako slávy jednotlivcov. *Počátkové* majú jasné vlastenecké zameranie i v tom, že sa obracajú proti napodobňovaniu nemeckej poézie, proti „germanovaniu“. Svoj spis považovali autori za „jedno slovo za čerstva ze života vyňaté a za čerstva do života vražené“, ktoré „veseleji zažehá vzněšenějšího vlastenectví pochodní, než hory doly mrtvé učenosti.“ Spolok priateľský, ako sa predhovor vyjadruje o autoroch *Počátkov*, bol si vedomý svojho prijatia v spoločnosti. Neľakal ich „arystarchů mračnopozor, ani tonomanů hromoblesky“ a neimponovalo im „nedospelců chvalné potleskování“, pretože „oněch hana a těchto chvála jednoho jsou zrna“.

Vo vlastnej práci išlo obom autorom o to, aby podvrátili Dobrovského názory na otázky využitia prízvuku v poézii. Neprikladali mu totiž taký rozhodujúci význam pre rytmus ako Dobrovský, ale miesto neho taký význam pripisujú kvantite. Rytmus vzniká zo striedania krátkych a dlhých slabík. Prízvučná prozódia podľa autorov ťažko umožňuje cezúru a zamedzuje väčšiu variáciu taktov. Z tejto negácie prízvuku a jeho dominujúceho postavenia a zredukovania rytmu len na otázky kvantity vyplynula im jednoznačná voľba časomieri ako jedine možnej metrickej základne pre českú poéziu. S tým súvisí i odmietnutie rýmu, ktorý autori nazvali dedičstvom barbarských čias. Pre svoje názory uvádzajú doklady z češtiny, zo staršej i novejšej českej poézie a príklady z európskych literatúr. Šafárik dokonca siahol k dlhému citovaniu z listu lipského profesora Herrmanna, ktorého osobne žiadal o vyjadrenie stanoviska k otázkam prozodickým. Z obidvoch autorov bol Šafárik kritickejší k stavu vtedajšej literatúry a častejšie odbočoval od prozodických problémov. A práve na týchto odbočeniach markantne vidieť jeho ideovo-umeleckú orientáciu. Obvinil básnikov, že svoje verše skladajú s nedbanlivou remeselnosťou a s iróniou vytvára „rad“: „vítězopěvy, truchlozpěvy, mnohozpěvy, málozpěvy, výzpěvy, prozpěvy, zázpěvy, dozpěvy a nebozpěvy“. Označuje ich za bubliny, ktoré „dříve než země doletí a podiv světa na se obrátí, v povětří se rozplývají“.

Túto svoju kritičnosť vystupňoval Šafárik v šiestom liste. S úprimným nadšením adresuje mladému pokoleniu plamenné výzvy po svojskosti, po vlastných „génioch“ národnej literatúry. Pokúsil sa vyriešiť vcelku správne vzťah k predošlým epochám národnej kultúry. „Držme se praotců, kde se jich držeti, zpustme se jich, kde se jich zpustiti světlo devatnáctého století káže. Hanba by nám zajisté byla, ... hanba devatnáctému, v kterémž žijeme, století, kdybychom dále, nežli otcové naši, neviděli, kdybychom k něčemu vyššímu, vznešenějšímu, svrchovanějšímu, nežli oni, schopni nebyli.“ Tento kritický prístup ku „kultúrnemu dedičstvu“ ukazuje na intenzitu „světla devatnáctého století“, na silné základy obrodeneckej ideológie, ktorá sa pokúsila o vlastný program, nadväzujúci síce na tradície a hodnoty, ale bez toho, aby sa na ne obmedzovala. Takýto postoj ku kultúrnym tradíciám je dôkazom novosti obrodeneckej ideológie, rozvíjanej medzi inými i Šafárikom v *Počátkoch*. Preto opätovne volá Šafárik

po zborení starého hradu, hradu „cizozemského“, aby „na zříčeninách jeho nová, nedobyťá byla vystavena pevnost domácí, pevnost slovanská“. Novosť programu nesúvisí len s kritickým postojom ku kultúrnym tradíciám, ale aj s kritikou cudzoty a takých nedostatkov, ako je „studenosť, ospalosť, odcizenosť, ctižiadnosť, lakomstvo, bažení po samovládě v ríši rozumu, monopolium národného spisovateľství, germanomanii, veršovnanii, ypsiloklanici“. Šafárik vyslovuje v závere svoje najhlbšie presvedčenie vo veci vzťahu k národu: „Co národu mého jest, to lidským i božským právem mého jest; co mého jest, to lidským i božským právem národu mého jest. Hanba vlasti jest hanba má, rána vlasti jest rána má, smrt vlasti jest smrt má: ale i život její jest život můj, i sláva její sláva má.“ V týchto manifestačných slovách ide o nové vyjadrenie vzťahu k spoločnosti, o nový obsah vlastenectva. Je to východisko k demokratickému chápaniu spoločenských úloh, ktoré v zmysle „občianskych“ žiadostí upravilo „povinnosti a práva“ uvedomelých príslušníkov národnej spoločnosti. Súčasne je to začiatok chápania spoločného osudu národného kolektívu a jednotlivca, ktoré neskoršie na Slovensku rozviedli príslušníci štúrovského pokolenia v teórii i umeleckej a politickej praxi.

Počátkové a z nich najmä Šafárikov šiesty list sú napísané v duchu vrúcneho a opravdivého obrodeneckého patriotizmu. Autori mysleli nimi na vyššiu umeleckú úroveň. Vychádzali z predstavy spoločnej literatúry československej a prakticky chceli riešiť jej vnútorné problémy. Skutočnosť, že sa autori zavedením časomierky usilovali o krok späť, je vyvážená tým, že sa im „podařilo vzbudit v rozvoji formy českého verše dialektický protiklad mezi strohou pravidelností metra a pohyblivostí rytmu a umožnit tak veršovou formu dosti pružnou, aby byla schopna se v každém období znovu přizpůsobovat proměnám ideového obsahu a rozvoji básnického zobrazování“.¹⁰ Toto Mukařovského tvrdenie a názor, že *Počátkové* dopĺňujú s veľkorysou iniciatívou Dobrovského a jeho priamych nasledovníkov, nám potvrdzuje, že sa tak stalo vďaka obrodeneckému aktivizmu Palackého a Šafárika, z prijatia nových úloh literatúry, úzko spojenej s diferencujúcou sa národnou spoločnosťou, v rozvíjajúcom sa sociálnom a duchovnom zápase so silami feudalizmu. *Počátkové* sú v plnom zmysle slova dielom predchnutým ideami nášho národného obrodzenia. Vznikli v atmosfére slobodných úvah počas bratislavského pobytu Palackého a Šafárika, v ovzduší nezávislosti od staršej generácie, uprostred ktorej žil Jungmann, ktorý sa na podobné vystúpenie neodvážil. V bratislavskom prostredí mali Palacký a Šafárik proti sebe iba Jura Palkoviča, osobnosť, ktorá v zložitých umeleckých otázkach nemala tak veľkú autoritu.

Účasťou na *Počátkoch* vrcholí činnosť mladého Pavla Jozefa Šafárika. Svojich názorov na otázky prozódie pridržal sa aj v ďalších rokoch. Literatúra v Šafárikovej koncepcii je spojencom života, pomocníkom pretvárania života. Aj vo svojej novosadskej prednáške o otázkach metriky r. 1819, hoci sa v nej zaoberal otázkami prozódie, rytmu a vzťahov literatúry k iným druhom umenia, vyslovuje túto koncepciu literatúry: „Jistě politování hodný jest národ, jemuž Musy v neštěstí potěšitelkyně, ve štěstí společnice nedáno.“¹¹ Odchodom na novosadské gymnázium oslabilo sa úzke spojenie Šafárika so živým organizmom českej

¹⁰ Česká literatura II, 1954, 28—29.

¹¹ Uverejnené pod názvom *Výtach řeči při začetí čtení metrických v ... e 1. 1819* v Kroku I, 1821, 14—33.

a slovenskej literatúry, s jej najnovšími prácami, i keď záujem o ne ani potom nestratil. No pred ním stála nová úloha, a to práca na dejinách reči a literatúry slovanských národov. Aj v tomto diele pokračuje v rozvíjaní obrodeneckých myšlienok, a to najmä tým, že sa svojou prácou postavil na obranu slovanskej kultúry a tým slovanských národov, z ktorých väčšina žila pod cudzím jarmom. Ako pedagóg využil svoje filozofické a pedagogické štúdiá v Jene. Dokazuje to najmä jeho vstupná reč r. 1819, prednesená pri prevzatí novej funkcie. Slávnostná reč sa vyznačuje humanistickým poňatím školskej výchovy a návrhom na niektoré reformy.¹²

Mladé roky P. J. Šafárika boli rokmi, v ktorých sa mladý básnik a počínajúci bádateľ slovanskej kultúry pevne sformoval na obrodeneckého vedca a buditeľa. Do konca svojho prácou preplneného života neodchýlil sa od hlavných myšlienok, ktoré si osvojil v mladých rokoch. Celá jeho práca smerovala k rozvoju našej národnej kultúry tak v českom, ako aj slovenskom národe a v ostatných slovanských národoch. Zmyslom jeho práce bolo riešenie hlavných úloh, ktoré potrebovala spoločnosť vo svojom vývine. Šafárik sa plnenia týchto úloh nezriekal ani vo svojej mladosti, ani vo svojom mužnom veku.

¹² Reč vyšla tlačou r. 1819. Pozri príspevok Alberta Pražáka v Slovenských štúdiách, Bratislava 1926, 27—33, odtlačenú pod názvom *Vstupní reč Pavla Jozefa Šafaříka na novosadském gymnasiu r. 1819.*